

Володимир Дмитрів

кандидат економічних наук, доцент

Західноукраїнський національний університет,

м. Тернопіль, Україна

dmytriv88@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-0568-757X

СУЧАСНІ ТРЕНДИ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

На міжнародному рівні лідери оголошують про підтримку України за рахунок коштів своїх платників податків, на користь виділення фінансування завжди точаться дискусії про можливість такого фінансування та виділення коштів. Обсяг підтримки зменшується, ризик її подальшого скорочення з кожним днем стає більш відчутним. Для України очікування як фінансової, так і військової допомоги коштує занадто дорого. З огляду на це та на розмір дефіциту Державного бюджету України уряду доведеться йти на непопулярні кроки. Тому доцільно докладніше розглядати деякі можливі джерела фінансування для покриття дефіциту бюджету під час війни.

Можна виділити такі ймовірні джерела наповнення державного бюджету, а саме: емісія грошових одиниць. Варіант емісії, або друку грошових одиниць, може здатися привабливим через його швидкість і доступність. Однак цей підхід неминуче призведе до девальвації національної валюти та знецінення доходів громадян і бізнесу. Україна у попередні роки змогла уникнути використання цього методу, усвідомлюючи його негативні наслідки.

Збільшення податків, а саме підвищення податкового навантаження може стати тимчасовим рішенням для забезпечення бюджету додатковими ресурсами. У короткостроковій перспективі такий підхід допоможе забезпечити наповнення бюджету. Водночас потрібно пам'ятати, що це несе ризики збільшення тіньового сектору економіки і також негативно позначається на умовах ведення бізнесу.

Звернення до внутрішніх державних позик є одним зі способів додаткового фінансування. Україна наразі використовує цей метод на

обмеженому рівні, приблизно 4% від загальних потреб країни. Це вказує на потенціал для розширення цього джерела фінансування. Важливо забезпечити прозорість та ефективне використання цих ресурсів.

У середньо- і довгостроковій перспективі дефіцит державного бюджету має фінансуватися через збільшення доходів (за рахунок створення нових бізнесів та нових робочих місць) і зниження тіньового сектору економіки. Міністерство економіки України запустило різноманітні програми підтримки бізнесу, які сприяють підвищенню підприємницької активності. Водночас обсяги схем ухилення та уникнення оподаткування, за оцінками Інституту соціально-економічних трансформацій, становлять близько 460–700 млрд грн на рік. Реалізація цієї можливості потребує реального реформування системи адміністрування доходів, прозорої роботи митниці та боротьби з корупцією [1].

Окрім того, доходи від заморожених активів країни-агресорки і самі активи також мають бути джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету України. Однак у цьому разі ми залежимо від рішень міжнародних партнерів.

Уряд України планує реформування податкової системи, включаючи підвищення акцизів і податкового навантаження на окремі товари, такі як паливо, алкоголь та тютюн. Заходи спрямовані на збільшення доходів бюджету і забезпечення фінансової стабільності в умовах війни. План потенційних змін зафіксовано в Національній стратегії доходів до 2030 року, схваленій Кабміном 27 грудня 2023 року [2].

Не виключається ймовірність запровадити військовий збір для ФОПів. Наразі військовий збір становить 1,5%. Фізичні особи-підприємці його не сплачують. Водночас уряд розробляє законопроект про запровадження обов'язкової сплати військового збору платниками єдиного податку. Хоча така новація щодо приватних підприємців (ФОП) суперечить самій концепції спрощеної системи оподаткування, яка передбачає мінімальні податки та звітність, в умовах воєнного стану це потенційний сценарій розвитку подій.

Реформування спрощеної системи оподаткування дуже важливе для самозайнятих осіб. Мікро- та малий бізнес – це основа

підприємництва й економічної стійкості країни. В Україні зареєстровано понад 2 млн фізичних осіб підприємців. Лише за останні 12 місяців – з 1 лютого 2023-го по 1 лютого 2024-го, українці створили рекордну кількість підприємців за останнє десятиліття – близько 315 тис.

Система оподаткування ФОП проста і зрозуміла. Фізичні особи-підприємці сплачують зі своїх доходів єдиний податок, ЄСВ (у період воєнного стану та 12 місяців після його завершення сплата ЄСВ добровільна за умови, що стаж за цей період не буде нараховано при несплаті) і ПДВ у разі, якщо платник єдиного податку перебуває на загальній системі оподаткування.

Водночас є проблема з використанням цього статусу великим бізнесом для податкової оптимізації. І у цьому напрямі уряд визначив такі кроки, як реформування застосування спрощеної системи оподаткування шляхом виключення юридичних осіб, запровадження запобіжників для зменшення зловживань, підвищення порогу реєстрації платників ПДВ та збільшення ефективних ставок податків до рівня загального режиму.

Вирішення проблеми дефіциту бюджету і вдосконалення податкової системи потребує стратегічних рішень. Зазначені шляхи, такі як емісія грошових одиниць, підвищення податків та внутрішні державні позики, – це дуже швидкі рішення, але вони мають потенційні недоліки, серед яких девальвація валюти і збільшення тіньового сектору економіки. Стабільне фінансування дефіциту бюджету має бути спрямоване на збільшення доходів через розвиток бізнесу та створення робочих місць.

Попри загрозливі виклики, очікування бізнесу загалом залишаються оптимістичними, але є й тривожні зміни, які заслуговують на окрему увагу влади. Уперше за два роки відсоток українського бізнесу, який вважає небезпеку найбільшою перешкодою для ділової активності, досягнув рекордної планки – 55%. Із травня 2022 року частка підприємств, які повідомили під час опитування, що працювати небезпечно, зросла з 46% до 55%. Це найвищий показник за весь період досліджень.

Існує стабільність тренду зі зміцнення визначеності щодо роботи підприємства у дворічній перспективі. Проте, тут важливо

зазначити, що опитаних уже турбує ситуація з пошуком працівників. Тренд у бік зростання таких труднощів спостерігається з вересня 2023 року: частка підприємств, яким стало складніше знайти кваліфікованих працівників, підвищилася з 38,9% у березні до 43% у квітні. Аналогічний показник щодо некваліфікованої робочої сили збільшився з 31,7% у березні до 36,6% у квітні 2024 року. Уже зараз багато вакансій для чоловіків заповнюються жінками, новий закон про мобілізацію також поглиблює кризу робочих місць, тим самим зменшуючи надходження від сплати податків.

Загалом рейтинг перешкод для бізнесу суттєвих змін не зазнав, але змінилося їхнє ранжирування. Можна виділити три головні перешкоди для ведення підприємницької діяльності, а саме це проблема безпеки – 55% опитаних. На другому місці – зростання цін на сировину, матеріали, товари (51%), на третьому – брак робочої сили (43%). Важливо те, що вага небезпеки як перешкоди для роботи значно збільшилася для великого й середнього бізнесу. Що стосується перешкод для зростання бізнесу, то, у квітні поточного року також найчастіше називали війну й несприятливу ситуацію з безпекою. За нею йшли відповідно низький попит, несприятлива політична ситуація і брак кваліфікованих працівників.

Відсоток підприємств, які повідомили, що їхня ділова активність поліпшилася порівняно з попереднім роком, теж почав знижуватися, наразі не критично – з 47,4% у березні до 45,3% у квітні. Однак якщо такий тренд закріпиться, то це свідчатиме про загальне погіршення ситуації в економіці. Цілком очікувано зріс і відсоток підприємств, які повідомили, що їхня ділова активність гірша, ніж попереднього року, – з 10,6% до 12,0%.

Важливо зазначити, що експортери, які переживали раніше складні часи, трохи поліпшили показники, вибравшись із глибокого мінуса 2022 року, коли морські торговельні шляхи були повністю заблоковані агресором. Це ж можна сказати й про продажі, в яких помітний очевидний оптимізм.

З огляду на те, що економічних чинників, які ускладнюють роботу бізнесу, небагато, фінансовий стан загалом задовільний, проблема з кадрами наразі не катастрофічна, а попит є як на

внутрішньому ринку, так і на зовнішніх, звернути увагу на усунення основного чинника ризику важливо й потрібно вже зараз.

Звичайно, безпеку в розпал війни забезпечити непросто, лінія фронту рухома, загрози постійно змінюються, виникають нові виклики, на які важливо й потрібно реагувати максимально швидко, адже від збереження працюючої економіки залежить виживання воюючої України. Інакше всі наші очікування зростання ВВП під кінець року виявляться лише мріями.

Деталі податкової реформи наразі невідомі, але вже оголошено, що вона полягає у збільшенні податку на додану вартість і військового збору. Найближчим часом економіку Україну та її громадян чекає збільшення податків з метою залучення додаткових фінансових ресурсів до бюджету. Йдеться про додаткові збори у розмірі 300–400 млрд грн, або до 10 млрд дол. в еквіваленті. Річний бюджет ЗСУ, закладений до держбюджету (видатки Міноборони), на 2024 рік становить 1164,05 млрд грн.

З них:

- 862 млрд грн (74%) – на утримання військовослужбовців ЗСУ: виплату грошового забезпечення та заробітної плати, харчування, придбання форми, амуніції та засобів індивідуального захисту;

- 265 млрд грн (23%) – на закупівлю зброї, техніки, БПЛА і боєприпасів, а також ремонт техніки;

- 36 млрд грн (3%) – на експлуатаційні витрати та відновлення інфраструктури ЗСУ;

- 663,7 млн грн (менш як 1%) – на підтримання роботи апарату МОУ [2].

Якщо взяти чисельність ЗСУ в 1 млн осіб, виходить, що на одного бійця припадає в середньому десь 862 тис. грн на рік, або еквівалент 22 тис. дол. Таким чином, отримуємо суму в 400 млрд грн додаткових надходжень (максимальна цифра) унаслідок підняття податків і пропустимо їх через базову матрицю витрат.

Можливість утримувати стійкість публічних фінансів України до викликів та воєнних загроз сьогодення і запустити базові процеси відновлення економіки держави після перемоги залишається сьогодні виключно завдяки Збройним силам України, які героїчно

зупинили наступ ворога, вже звільнили частину окупованих територій, продовжують боротьбу із ворогом, наближаючи перемогу, забезпечують захист від повітряних ракетних атак і дають підстави для стабільних очікувань простих громадян й усього суспільства щодо безпеки та майбутніх європейських перспектив України [3].

На утримання особового складу піде 75%, або 300 млрд грн, що дасть змогу утримувати додатково до 350 тис. воїнів. Це приблизно 100 нових бригад, але вочевидь мобілізованих планується направити на поповнення діючих частин і лише частину – на формування нових підрозділів. На технічне забезпечення (не індивідуальне) зі збільшеної суми податків піде 25%, або 100 млрд грн (еквівалент 2,5 млрд дол.). Якщо припустити, що всі ці кошти підуть на озброєння нових бригад, то виходить, що на одну бригаду припадатиме 250 млн дол. На одну окрему механізовану бригаду за штатом потрібно придбати в середньому 31 танк, більш як 100 БМП, півсотні одиниць іншої бронетехніки (МТ-ЛБ, БТР), 36 одиниць великокаліберної артилерії (САУ і причіпної), 18 комплексів ППО ближньої дії, 18 протитанкових засобів, інженерні, розвідувальні, санітарні й ремонтні одиниці техніки, а ще ПЗРК, міномети, БПЛА і до 1000 різноманітних одиниць автотранспорту.

Таким чином, додаткові податки у розмірі 400 млрд грн дадуть змогу:

- профінансувати залучення 300 тис. осіб у діючі бригади (поповнення);

- сформувати десять нових бригад (понад 30 тис. осіб зі штатною технікою та озброєнням).

Мінфін працює над змінами щодо податкового законодавства, згідно з яким планується підвищити ПДВ (до 22–23% з нинішніх – 20%, тобто на 2–3%) і військовий збір – тут збільшення більш масштабне: з нинішніх 1,5% до 5%, тобто в абсолютних показниках витрати платників податку зростуть більш як утричі.

Як додаткова опція розглядається поширення військового збору в 5% на доходи фізичних осіб-підприємців (ФОПи) зараз сплачують максимум єдиний податок у розмірі 5% від обсягу надходжень та

1,5% військового збору при виплаті заробітних плат найманим працівникам або з мінімальної зарплати, якщо таких нема).

Динаміка виконання зведеного і Державного бюджетів України за січень-грудень 2022–2023 років (за даними місячного звіту Державної казначейської служби України від 25.01.2024) свідчить, що загалом бюджет наращує збори під час війни.

У зведеному бюджеті України надходження доходів 2023 року порівняно з 2022 роком зросли на 908 млрд грн, або на 141%: з 2,2 трлн до 3,1 трлн грн із одночасним розширенням бюджетного дефіциту на 483 млрд грн (з 845 млрд до 1,33 трлн грн) [4].

Це пояснюється швидшою динамікою витрат порівняно з динамікою зростання доходів: 146% проти 141%, різниця 5%, які пішли в додатковий дефіцит. З одного боку, це свідчить про високу мобілізацію урядом усіх наявних джерел коштів, враховуючи і міжнародну грантову підтримку (вона входить до структури бюджетних доходів).

З іншого боку, спостерігається вкрай низький показник питомої ваги податкових надходжень, які в структурі загального обсягу надходжень до зведеного бюджету України становили до 53%, що є абсолютним історичним антирекордом. При цьому 33% – це неподаткові надходження (з них 27% – власні надходження бюджетних установ), а також офіційні трансферти від ЄС, США та інших країн – 14%.

До речі, власні надходження бюджетних установ (медицина, освіта) слід також вважати вилученнями з економіки – ці кошти, окрім податків, платяться бізнесом і населенням.

Можна сказати, що з 10 грн надходжень до зведеного державного бюджету України 5–6 грн платяться населенням та бізнесом у вигляді податків і ще 3 грн – у вигляді оплати послуг бюджетних організацій, сукупно до 9 грн. Лише десь півтори гривні – за рахунок грантів країн-донорів.

Податок на додану вартість приносить до скарбниці десь 580 млрд грн на рік, здебільшого це ПДВ, нарахований на імпортні товари. Підвищення ставки на 3% збільшить цей показник на 30 млрд грн (з урахуванням динаміки економіки та інфляції 2024 року).

Єдиний податок 2023 року приніс до місцевих бюджетів 56 млрд грн, тобто з урахуванням інфляції запровадження для

ФОПів спеціального військового збору в розмірі 5% (зважаючи на динаміку й інфляцію 2024 року та різних видів стягнення єдиного податку) приведе до отримання додаткових надходжень у розмірі 60–70 млрд грн на рік. Більш як 100 млрд грн щорічно може принести збільшення військового збору [5].

За рівнем фіскального навантаження 50% припадає на найманих працівників, 35% – на підприємців і 15% – на кінцевих споживачів, тобто теж на населення. Наведені показники розраховані суто теоретично та не враховують одного ключового чинника – реакції економіки на збільшення податків. Такою реакцією закономірно буде тінізація, особливо на ринку праці, де вказані процеси посилені мобілізацією персоналу. Відповідно, у разі кратного збільшення податків бізнес може кратно скоротити офіційні показники і в реальності сплатити ту саму суму податків, що і до «реформи».

Усе це нагадує фіскальну модель XIX ст., коли війни велися «за податки» і затягування війни призводило до затягування пасків і збільшення оподаткування звичайних людей.

У XXI ст. ключовий двигун зростання економіки – це споживання, не є винятком у цьому сенсі й Україна. Отже, під час кризи (пандемія, війна) держава повинна стимулювати збільшення споживання через зростання платоспроможності населення та інвестиційної активності бізнесу. Стимулювання процесу споживання і платоспроможного попиту населення (кінцевого споживача) призводить до природного, а не механічного збільшення податкових надходжень до бюджету.

У цій моделі податки на працю необхідно, навпаки, зменшувати, особливо для населення з мінімальним рівнем доходів (частково це завдання виконує запровадження прогресивної ставки «на великі доходи»). Відповідно, замість збільшити ставку військового збору можна було запровадити прогресивну ставку на доходи понад 100 тис. грн на місяць. Це дало би змогу зібрати додатково 20–30 млрд грн на рік [6].

Так само необхідно стимулювати споживання з допомогою зниження ставки ПДВ на соціальні товари (кінцеве споживання): хліб, молоко, яйця, овочі тощо, а також шляхом скасування ПДВ на комунальні послуги. Пільгова ставка ПДВ за такими соціальними

товарами та послугами могла би коливатися від 0% до 10% за базової ставки у 20%.

Водночас на товари розкоші, нові автомобілі, придбання дорогої нерухомості, коштовні прикраси можна було би запровадити збільшену ставку ПДВ у розмірі 25–35%.

Крім того, Україна майже не використовує такого інструменту формування бюджету та національного резервного фонду (якого у нас узагалі немає), як експортні мита (хоча Україна є сировинною країною). Цей вид податку приносить до бюджету жалюгідні 500 млн грн на рік (переважно мита на металобрухт і залишкові мита на насіння соняшнику).

Хоча запровадження ставки експортних мит у розмірі 5–10% могло би принести до 50 млрд грн додаткових надходжень до бюджету (зараз ці кошти осідають на рахунках зернотрейдерів у вигляді надприбутків).

Ще один напрям – це збільшення ренти за видобуток природних ресурсів і поступове скасування нульової ставки ПДВ при експорті сировини (залишити нульову ставку з ПДВ лише за експортом товарів із високим рівнем доданої вартості). Зараз держава відшкодовує на рік приблизно 130 млрд грн ПДВ переважно бізнесу при експорті сировини. Запровадження ненульової ставки ПДВ за сировинними операціями при експорті дасть можливість накопичити в бюджеті до 100 млрд грн на рік [7].

Таким чином, вирішення проблеми дефіциту бюджету та вдосконалення податкової системи потребує стратегічних рішень. Зазначені шляхи, такі як емісія грошових одиниць, підвищення податків і внутрішні державні позики, – це швидкі рішення, але вони мають потенційні недоліки, серед яких девальвація валюти та збільшення тіньового сектору економіки. Стабільне фінансування дефіциту бюджету має бути спрямоване на збільшення доходів через розвиток бізнесу і створення робочих місць.

Література

1. Пропозиції аналітичних центрів щодо спрощення умов ведення бізнесу у воєнний час. URL: <https://iset-ua.org/ua/nashi->

- proekti/item/204-propozytsii-analitychnykh-tsentriv-shchodospromshchennia-umov-vedennia-biznesu-u-voiennyi-chas
2. Національна стратегія доходів до 2030 року. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf
 3. Крисоватий А. І. Воєнні реалії фінансового простору публічних фінансів України. *Світ Фінансів*. 2023. № 1 (74). С. 8–30.
 4. План пріоритетних дій Уряду на 2024 рік. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2024 року № 137-р. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-priorytetnykh-dii-uriadu-na-2024-rik-137r-160224>.
 5. Куш О. В Україні уряд вчергове вирішив збільшити податки. Суспільство вчергове проти. URL: <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/v-ukrajini-urjad-vcherhove-virishiv-zbilshiti-podatki-suspilstvo-vcherhove-proti.html>
 6. Конев В. Небезпечно працювати! Бізнес застиг в очікуванні кращих часів. URL: <https://zn.ua/ukr/business/nebezpechno-pratsjuvati-biznes-zastih-v-ochikuvanni-krashchikh-chasiv.html>
 7. Бойко А. Звідки державі брати гроші під час війни? URL: <https://zn.ua/ukr/finances/zvidki-derzhavi-brati-hroshi-pid-chas-vijni.html>